

Journal of Islamic Law Research

پژوهش‌نامه حقوق اسلامی

Conceptual Analysis of "*Person*" and "*Personality*" and the
Impact of Confusion Between Them on the Validity of Legal
Acts in the Context of Islamic Law and Iranian Civil Law

Authors: Behzad Pourseyyed | Mohammad Javad Farahzadi
Mohammad Javad Heydari Horestani

Stable URL: <https://doi.org/10.30497/law.2024.246383.3548>

مفهوم‌شناسی «شخص» و «شخصیت»
و تأثیر اشتباه در آن‌ها بر وضعیت اعمال حقوقی

نویسندگان: بهزاد پورسید | محمدجواد فرحزادی | محمدجواد حیدری هریستانی

پیوند دائمی: <https://doi.org/10.30497/law.2024.246383.3548>

Copyright 2025 The Author(s).

Published by *Imam Sadiq University*, Tehran, Iran.

This work is fully Open Access under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license, allowing non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and not modified. *Islamic Law Research* strictly follows the ethical guidelines of the Committee on Publication Ethics (COPE), which all readers, authors, reviewers, and editors are expected to observe and uphold.

Conceptual Analysis of "*Person*" and "*Personality*" and the Impact of Confusion Between Them on the Validity of Legal Acts in the Context of Islamic Law and Iranian Civil Law

Behzad Pourseyyed • Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Islamic Studies and Law, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. behzad_1433@yahoo.com

Mohammad Javad Farahzadi • PhD Student in Private Law, Faculty of Islamic Studies and Law, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. (Corresponding Author) mj.farahzadi@isu.ac.ir

Mohammad Javad Heydari Horestani • PhD Student in Private Law, Faculty of Law, College of Farabi, University of Tehran, Qom, Iran. heidarimohammadjavads8@gmail.com

Abstract

1. Introduction

The conceptual distinction between "person" and "personality" is fundamental to the legal framework governing contracts and other legal acts. These terms, while seemingly straightforward, are fraught with complexity, particularly when errors in their application influence the legal status of such acts. The Iranian Civil Code, like its French predecessor, employs these terms without fully delineating their boundaries, leading to potential ambiguities in legal interpretations and outcomes. Article 201 of the Iranian Civil Code, derived from Article 1110 of the French Civil Code, addresses the issue of errors in the identity of contracting parties but does not adequately clarify the distinction between "person" and "personality." This ambiguity can lead to significant legal consequences when errors arise in these concepts during the formation of contracts and other legal transactions.

This research seeks to clarify these concepts and explore their implications within the Islamic legal system and Iranian civil law. By doing so, it aims to fill a critical gap in legal doctrine, offering a more nuanced understanding of how errors in the identity or characteristics of a contracting party can impact the validity and enforceability of legal acts.

2. Research Question

The primary research question guiding this study is: What impact do errors in the concept of "person" and "personality" have on the status of legal acts within the Islamic legal system and Iranian civil law?

This overarching question is further broken down into the following sub-questions:

What are the precise definitions of "person" and "personality" within the context of legal acts?

How do these concepts differ, and what are the implications of differentiating them in legal practice?

What are the specific legal consequences of errors in the person or personality of a contracting party?

3. Research Hypothesis

The hypothesis of this study is that errors in the concepts of "person" and "personality" have distinct and significant impacts on the validity and status of legal acts, and that these impacts vary depending on whether the error pertains to the identity of the contracting party or their characteristics (personality).

It is posited that:

Errors in "person," where the wrong individual is involved in the contract, can lead to the nullification or significant alteration of the legal act.

Errors in "personality," where the characteristics of the correct individual are misunderstood or misrepresented, may not necessarily nullify the legal act but can lead to renegotiation, modification, or compensation, depending on the legal system's treatment of such errors.

4. Methodology & Framework, if Applicable

The research adopts a doctrinal legal methodology, with a comparative approach to examine how different legal systems address errors in the concepts of "person" and "personality." The study primarily focuses on the Islamic legal system, Iranian civil law, and French civil law, given the direct influence of French legal doctrine on the Iranian Civil Code.

5. Results & Discussion

The research provides a detailed comparative analysis of the legal implications of errors in the concepts of "person" and "personality" within the contexts of Islamic jurisprudence, Iranian civil law, and French civil law. Through this analysis, the study highlights differences in how these errors are treated across various legal systems and the resultant effects on the validity and status of legal acts.

One of the primary findings of the research is the critical distinction between "person" and "personality" in legal transactions. Errors in identifying the

"person" – that is, the specific human being involved in a contract – can lead to the complete invalidation of the contract. This is particularly significant in contracts where the identity of the contracting party is central to the agreement, such as in marriage contracts or partnerships. For instance, in a marriage contract, an "error in person" results in the contract being void because the identity of the spouse is fundamental to the formation of the marriage. Similarly, in partnerships, where the partners' identities are essential, an error in person can invalidate the partnership contract, particularly before the partnership's legal personality is established.

Conversely, an "error in personality" involves a misunderstanding or misrepresentation of the characteristics of a person who is correctly identified. The research identifies two scenarios where an error in personality may occur: first, when the personality merely encourages the transaction, and second, when it plays an active role in forming the contractual will. In cases where the personality of the contracting party influences the contractual will, the contract may be subject to rescission or nullification if the characteristic in question is absent. However, in situations where personality merely encourages the transaction without being a condition for consent, such errors generally do not affect the contract's validity.

The discussion also delves into specific types of legal acts, examining how errors in person and personality affect different types of contracts:

Contracts Without Profit Motive [Mosamehi]: In contracts where the aim is not to gain profit but to fulfill an obligation or provide a benefit – such as gifts, pledges, and charity – the identity of the parties is crucial. An error in either the person or personality of the contracting party can lead to the invalidity of the contract, as the focus in these contracts is on the specific individual, not on maximizing benefit or advantage.

Partnerships: In partnership contracts, the error's impact varies depending on whether the legal personality of the partnership has been established. Before the partnership's legal personality is formed, an error in the person or personality of the partners generally results in the contract's invalidity. However, once the partnership's legal personality is established, the contract's invalidity becomes relative, protecting the rights of third parties and upholding the contract's stability.

Marriage Contracts [Nikah]: A clear distinction is made between errors in person and personality in marriage contracts. An error in person invalidates the marriage contract due to the centrality of the spouse's identity. However, an error in personality does not necessarily void the contract but may grant the aggrieved party the right of rescission, balancing the need for family stability with the principle of contractual fairness.

Discharge [Ibra']: In discharge, both errors in person and personality lead to the invalidity, as the identity of the discharged party is essential.

Furthermore, the research discusses the implications of errors concerning third parties, particularly in contracts involving obligations benefiting a third party. In such cases, an error in the identity or personality of the third party does not invalidate the underlying contract but may necessitate fulfilling obligations towards the promisee to prevent unjust enrichment.

6. Conclusion

This review underscores the importance of clearly distinguishing between the concepts of "person" and "personality" in legal theory and practice. The findings reveal that errors in these concepts can have significant implications for the validity and enforceability of legal acts, particularly in contracts where the identity or characteristics of the parties are central to the agreement.

By examining these issues through a comparative lens, the research contributes to a deeper understanding of the legal nuances in Islamic jurisprudence, the Iranian civil law, and the French civil law. The study highlights the need for legal systems to clearly define and differentiate these concepts to prevent ambiguities and ensure that legal acts are adjudicated fairly and consistently. The findings also suggest that legal practitioners and lawmakers should be aware of the potential consequences of errors in person and personality, particularly in complex contracts involving multiple parties or significant personal relationships.

Keywords: Person, Personality, Mistake in Person, Mistake in Personality.

مفهوم‌شناسی «شخص» و «شخصیت» و تأثیر اشتباه در آن‌ها بر وضعیت اعمال حقوقی

بهزاد پورسید * استادیار، گروه حقوق خصوصی، دانشکده معارف اسلامی و حقوق، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران.
behzad_1433@yahoo.com
محمدجواد فرحزادی * دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده معارف اسلامی و حقوق، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
mj.farahzadi@isu.ac.ir
محمدجواد حیدری هرستانی * دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشکده‌گان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران.
heidarimohammadjavad8@gmail.com

چکیده

از لغزشگاه‌های مهم مباحث نظری دانش حقوق، عدم توجه کافی به مرزبندی دقیق مفاهیم مشابه و تأثیرگذار است که به عنوان یکی از مصادیق آن، می‌توان به دو مفهوم شخص و شخصیت اشاره نمود. مقاله حاضر به طور مشخص، با روش تحلیلی توصیفی، در صدد پاسخگویی به این پرسش است که «اشتباه در شخص» و «اشتباه در شخصیت»، هر کدام چه تأثیری بر وضعیت اعمال حقوقی دارند؟ اگرچه ماده ۲۰۱ قانون مدنی ایران به حکم مسأله در معاملات اشاره نموده، ولی می‌توان با توسعه مفهوم معامله، ایقاع را هم مشمول آن دانست؛ یا با وحدت ملاک، حکم آن را به ایقاعاتی که میان طرفین تأثیرگذار است، تعمیم داد. ممکن است به نظر برسد پرسش مذکور از موضوعات قدیمی است که پاسخ آن در دکتترین حقوقی داده شده؛ ولی بازپژوهی موضوع، حاکی از وجود ابعاد و زوایای جدیدی از مسأله است که نشان می‌دهد فرمول‌های کلی، پاسخگوی همه فروض مسأله نیست. برون‌داد کلی پژوهش، ضرورت توجه به وضعیت خاص هر عقد و ایقاع است. به عنوان نمونه، در برخی عقود باید بین طرفین عقد و ثالث، و شخص و شخصیت هر کدام تفکیک قائل شد؛ نظیر عقد ضمان که اشتباه در شخص مضمون‌عنه منجر به بطلان می‌گردد، اما اشتباه در شخصیت وی و همچنین اشتباه در شخص یا شخصیت مضمون‌له تأثیری بر آن ندارد. در گروهی دیگر از عقود از قبیل شرکت اشخاص، اشتباه در شخص یا شخصیت شرکاء، در فاصله انعقاد عقد شرکت تا تشکیل آن، منجر به بطلان مطلق است؛ حال آنکه پس از تشکیل شرکت، منجر به بطلان نسبی است. در پاره‌ای از عقود نظیر عقد نکاح، اشتباه در شخص منجر به بطلان است؛ درحالی‌که اشتباه در شخصیت، موجد خیار فسخ خواهد بود. در برخی از معاملات نیز، نظیر معاملات وکالتی، اشتباه گرفتن شخص وکیل با اصیل و طرف عقد قرار دادن وی، در صورتی که معامله موضوع وکالت، از عقود مغایبی باشد باعث باطل شدن عقد نمی‌گردد، ولی اگر از عقود مسامحی، نکاح یا مانند آن باشد منجر به بطلان خواهد شد.

واژگان کلیدی: شخص، شخصیت، اشتباه در شخص، اشتباه در شخصیت.

مقدمه

ماده ۲۰۱ قانون مدنی مقرر می‌دارد «اشتباه در شخص طرف، به صحت معامله خللی وارد نمی‌آورد مگر در مواردی که شخصیت طرف، علت عمده عقد بوده باشد». این ماده از ماده ۱۱۱۰ قانون مدنی فرانسه اقتباس شده است. ابهام موجود در الفاظ به کار گرفته شده از سوی قانون‌گذار ایرانی برای مقید بودن به استفاده از همان واژگان موجود در ماده یادشده از قانون فرانسه است و از آنجاکه قانون‌گذار فرانسوی از دو واژه «شخص» و «شخصیت» استفاده کرد، قانون‌گذار مدنی ایران نیز همان تعبیر را به کار برده است. این دو واژه مرز شفاف و روشنی ندارند و در دکترین حقوقی ایران نیز به تفکیک میان آن دو و بیان دقیق اختلاف آن‌ها پرداخته نشده و تنها به بیان آثار ناشی از اشتباه در «شخص» و «شخصیت»، آن هم به‌طور اجمالی و کلی اکتفا شده است. ناگفته پیداست که تبیین آثار یک موضوع بدون آنکه اصل آن موضوع روشن شده باشد، گوینده را با تکلف در بیان و مخاطب را با تکلف در دریافت مطالب روبه‌رو می‌کند. از این‌رو پژوهش حاضر ابتدا به تبیین مفهوم شخص و شخصیت می‌پردازد و سپس آثار حقوقی ناشی از این تفکیک و تأثیر اشتباه در هر کدام بر وضعیت اعمال حقوقی مختلف را به تفصیل بیان می‌کند.

برای تبیین موضوع پژوهش باید به چند پرسش مهم پاسخ داده شود.

- مفهوم واژه «شخص» و «شخصیت» چیست؟

- تفاوت آن‌ها و آثار تفکیک بین این دو مفهوم کدام است؟

- اثر اشتباه در شخص و شخصیت بر وضعیت حقوقی هر عمل حقوقی کدام است؟

به‌طور کلی، مقصود از «شخص»، انسان مشخص و معین است و «اشتباه در شخص» یعنی ایجاب قرارداد را که خطاب به شخص معینی صادر شده است، شخص دیگری که مقصود موجب نیست، قبول کند. منظور از «شخصیت»، برخی اوصاف شخص است که گاه تنها موجب جلب رغبت است و در تشکیل بنای حقوقی نقشی ندارد؛ به‌طوری‌که در صورت فقدان وصف مورد نظر، معامله با شخصی دیگر، هرچند با رغبتی کمتر، منعقد می‌شود و گاه قید تراضی است و بنای حقوقی بر پایه آن شکل می‌گیرد؛ به‌گونه‌ای که فقدان آن منجر به عدم تشکیل بنای حقوقی می‌شود. «اشتباه در شخصیت» هنگامی است که طرف قرارداد از نظر مادی همان است که مورد نظر بوده، اما عقد بر مبنای وجود صفتی در او منعقد شده که در واقع، دارای آن نبوده است. در صورتی‌که در عقد یا ایقاع، اشتباه در شخص یا شخصیت طرف مقابل صورت گیرد، در هر مورد

با توجه به آن عمل حقوقی و شرایط و اوضاع خاص حاکم بر آن و نوع اشتباه، ضمانت اجرای ویژه‌ای وجود دارد که تفصیل آن در ادامه بیان خواهد شد.

پیشینه پژوهش: اغلب نویسندگان شهیر حقوق مدنی در شرح ماده ۲۰۱ قانون مدنی، به‌طور گذرا به بحث درباره اشتباه در شخص طرف معامله اشاره کرده‌اند و بدون آنکه ضابطه مشخصی در راستای تمییز دو مفهوم شخص و شخصیت ارائه دهند، تنها به بررسی آثار اشتباه در شخص طرف معامله آن هم تنها در عطایا و عقود مسامحی پرداخته و بدون توجه به وضعیت متفاوت دیگر عقود و ایقاعات، نتایج سابق را تعمیم داده‌اند.

از نظر پیشینه پژوهش باید گفت در خصوص موضوع این مقاله، کار پژوهشی مشابه اعم از مقاله، پایان‌نامه و رساله وجود ندارد؛ گرچه در بعضی موضوعات و عناوین فرعی که این پژوهش بدان پرداخته است، مقالاتی به چشم می‌خورد ازجمله مقاله استاد محترم، سیدحسین صفایی با عنوان «اشتباه در شخص طرف قرارداد در حقوق ایران و فرانسه» (۱۳۴۹) که نگارنده، در خلال مباحث خود در این پژوهش، تنها به تبیین پیشینه ماده ۲۰۱ قانون مدنی ایران پرداخته و سپس به مقایسه مدلول این ماده با ماده ۱۱۱۰ قانون مدنی فرانسه دست یازیده (صفایی، ۱۳۴۹، ص. ۸۷) درحالی‌که پژوهش حاضر در تلاش است تا ابتدا به ارائه ضابطه‌ای خاص برای تمییز دو واژه «شخص» و «شخصیت» پردازد و آنگاه اثر این تمایز را در مهم‌ترین مصادیق عقود مغایبی و مبتنی بر مسامحه روشن سازد. مقاله سعید محسنی نیز با عنوان «اشتباه در اوصاف شخص طرف قرارداد در فقه امامیه، حقوق ایران و حقوق فرانسه» (۱۳۸۶)، بازخوانی مواد ۱۱۰۹ و ۱۱۱۰ قانون مدنی فرانسه است. نگارنده در این اثر بدون آنکه به ارائه ضابطه‌ای نو در راستای تمییز دو مفهوم «شخص» و «شخصیت» پردازد، به مرور قواعد عمومی درباره اشتباه در آن‌ها در فقه و دکترین حقوقی معاصر اکتفا کرده و درنهایت، به مقایسه این قواعد با قواعد عمومی حقوق فرانسه پرداخته است. لازم به یادآوری است که نویسنده محترم، در عنوان مقاله خود به «اوصاف شخص طرف قرارداد» اشاره کرده است که بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر، می‌تواند بیانی دیگر از «اشتباه در شخصیت» باشد درحالی‌که مرکز ثقل مباحث ایشان در بدنه مقاله، به آثار اشتباه در شخص طرف قرارداد اختصاص یافته است؛ البته این مسامحه نویسنده تا حدودی قابل درک است؛ زیرا برخلاف این پژوهش که ابتدا به ارائه ضابطه تمییز دو مفهوم شخص و شخصیت پرداخته و در

ادامه آثار اشتباه در آن‌ها در عقود مغایبی و مسامحی را بررسی کرده، در مقاله مزبور، جای تبیین این ضابطه خالی است و به واسطه این کمبود، عنوانی انتخاب شده است که مانع اغیار نیست و حتی تا حدود زیادی، دربرگیرنده مباحث یادشده در بدنه مقاله نیست (محسنی، ۱۳۸۶، ص. ۱۰۱). مقاله دیگری نیز با عنوان «تأثیر شخصیت در قراردادهای با مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و انگلیس با تأکید بر رویه قضایی» (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۸) نیز نگاشته شده است که در آن، تنها به مرور واژه «شخصیت» در دکتین حقوقی ایران و انگلستان و قواعد عمومی حاکم بر آن در این سیستم حقوقی پرداخته شده است بدون آنکه تلاشی در راستای تمییز این واژه از واژه «شخص» شده باشد (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۱۹۰). همان‌گونه که گفته شد، در این اثر همچنین، جای خالی تطبیق ضابطه ارائه‌شده بر مصادیق مختلف عقود و ایقاعات به‌گونه ملموسی احساس می‌شود؛ مطلبی که به تفصیل در پژوهش حاضر مورد کاوش قرار گرفته است. همچنین، در مقاله «مطالعه اشتباه قراردادی در نظام حقوقی ایران و انگلیس بر پایه رویکردهای ذهنی‌گرایی و عینی‌گرایی» (نوتی زهی و قنواتی، ۱۴۰۰)، تنها به مطالعه تطبیقی میان حکم مقرر در ماده ۲۰۱ قانون مدنی در سیستم حقوقی ایران و انگلستان پرداخته شده است (نوتی زهی و قنواتی، ۱۴۰۰، ص. ۱۲۹) بدون آنکه به ماهیت شخص و شخصیت و تأثیر اشتباه در آن‌ها بر اعمال حقوقی مختلف اشاره شده باشد، اما در اثر پیش رو، ابتدا مفهوم این دو واژه تشریح شده و در ادامه، به تأثیر اشتباه در هریک بر وضعیت حقوقی اعمال حقوقی مختلف با توجه به وضعیت و شرایط آن و نوع اشتباه پرداخته شده است. درنهایت، مقاله‌ای با عنوان «اشتباه در شخص طرف معامله» (نظری، ۱۳۷۸) در دسترس است که برخلاف اثر سابق، به صرف مرور ضوابط حاکم بر تمییز «شخص طرف معامله» رضایت داده و در پایان نیز به بیان آثار سنتی ناشی از اشتباه در آن از حیث مؤثر بودن یا نبودن پرداخته است (نظری، ۱۳۷۸، ص. ۲۶).

روش پژوهش: پژوهش‌مانند بیشتر پژوهش‌های حوزه علوم انسانی بر روش تحلیلی-توصیفی مبتنی و از منابع کتابخانه‌ای، مقالات علمی، بانک‌های اطلاعاتی و منابع الکترونیکی بهره برده است. در این پژوهش، ابتدا مفهوم «شخص» و «شخصیت» و تأثیر هر کدام بر تکوین اراده انشایی بررسی شده (بخش یک) و سپس به تأثیر اشتباه در شخص و شخصیت طرف مقابل بر وضعیت حقوقی عقود مغایبی، عقود مسامحی، نکاح، شرکت اشخاص و ابرا در حالات و شرایط گوناگون پرداخته شده است (بخش دو). درنهایت نیز به تأثیر اشتباه در شخص و شخصیت طرف ثالث

(ثالث ذی نفع و مضمون‌عنه) بر وضعیت حقوقی تعهد به ثالث و عقد ضمان اشاره می‌شود (بخش سه).

۱. مفهوم‌شناسی «شخص» و «شخصیت»

در مقام تمییز میان این دو لفظ، می‌توان چنین بیان داشت که اساساً، مقصود از «شخص»، انسان مشخص و معین است و بدین ترتیب، اشتباه در هویت مادی یا همان اشتباه در شخص، زمانی رخ می‌دهد که در مجموع اوصاف و خصوصیات شخصی اشتباه رخ دهد و شخص دیگری به جای کسی که مقصود معامل و مخاطب واقعی او بوده است، طرف معامله قرار گیرد؛ مطلبی که در لابه‌لای مثال‌های حقوق دانان نیز به چشم می‌خورد؛ چنان‌که پاره‌ای از ایشان در مقام تبیین صورت‌های گوناگون اشتباه در شخص طرف معامله و در مقام بیان اشتباه در هویت مادی، فرضی را بیان داشته‌اند که در آن، به مردی پیشنهاد زناشویی با دختری می‌شود و او بدین پندار که با خواهر آن دختر نکاح می‌کند، پیشنهاد را می‌پذیرد یا آنکه شخصی به صورت‌گری، سفارش کشیدن صورتی را می‌دهد و ایجاب را شخص دیگری که به نقاش مورد نظر شباهت دارد، می‌پذیرد (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ص. ۴۴۴؛ جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ج ۱۹، ص. ۶۴۲).

در مقام تبیین واژه «شخصیت» نیز لازم است تا آن را ناظر به دو فرض علی‌حده در نظر بگیریم.

گاه مقصود از «شخصیت»، معنای مطلق آن و غرض، مجموع اوصاف و عوارضی است که یک فرد انسانی را از افراد دیگر متمایز می‌سازد. شخصیت در این معنا به تعبیر گروهی از حقوق دانان، بیان دیگری از «شخص» است (شهیدی، ۱۴۰۰، ص. ۱۶۷). مشابه این مطلب، در آثار عده‌ای دیگر از حقوق دانان تحت عنوان «اشتباه در هویت و وضع مدنی» مورد بحث قرار گرفته است (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ص. ۴۴۵). برای مثال، شخص ولگردی که شناسنامه معمار صاحب‌نامی را می‌رباید و با ارائه آن، ساختن بیمارستانی را به مقاطعه می‌گیرد. در این فرض، صاحب‌کار، قرارداد مقاطعه را با کسی امضا می‌کند که از آغاز، طرف گفت‌وگو و منظور او بوده است و بنابراین، از حیث مادی و جسمی اشتباهی رخ نمی‌دهد. آنچه قرارداد را برخلاف مقصود می‌کند، تصور نادرستی است که در هویت مدنی، نام و تخصص طرف معامله وجود داشته است. به بیان دیگر، اشتباه در اتحاد حقوقی مقاطعه‌کار با معمار رخ داده است.

افزون بر تعبیر نخست‌ی که از «شخصیت» بیان شد، تعبیر دیگری از این واژه در آثار برخی به چشم می‌خورد: «واژه شخصیت، گاه به برخی از اوصاف شخص نیز اطلاق می‌شود؛ چنان‌که گفته می‌شود مثلاً شخصیت علمی بوعلی سینا شهرت جهان‌گیر دارد یا شخصیت اخلاقی فلان شخص، افراد را مجذوب می‌سازد» (شهیدی، ۱۴۰۰، ص. ۱۶۶؛ امامی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص. ۲۴۴). در این بیان، طرف قرارداد از نظر مادی همان است که مورد نظر بوده، اما عقد بر مبنای وجود صفتی در او منعقد شده که در واقع، دارا نبوده است. برای مثال، شخصی بدین گمان که با دکتری جراح روبه‌روست، درباره عمل جراحی یکی از بستگانش با او قراردادی می‌بندد و پس از آن متوجه می‌شود که آن شخص دکتر داروساز است یا آنکه مسلمانی، بدین پندار که انجمنی برای تبلیغ و توسعه معارف اسلامی تشکیل شده است، مالی را برای آن وقف می‌کند، سپس درمی‌یابد که هدف انجمن، پیشرفت موسیقی و نقاشی بوده است.

پس از تبیین مفهوم دو واژه «شخص» و «شخصیت» لازم است تأثیر اشتباه در هریک از آنها را بر صحت عمل حقوقی مورد بررسی قرار دهیم.

۱.۱. تأثیر «شخصیت» طرف عقد بر تکوین اراده انشایی

در اغلب قراردادها، شخصیت طرف، علت عمده عقد نیست. اصل عدم نیز گواه این مطلب است که شخصیت طرف (خواه طرف عقد باشد خواه مشابه عقد ضمان، خارج از رابطه حقوقی) اثری در بقا یا زوال عقد ندارد؛ هرچند ممکن است شخصیت طرف، مورد نظر بوده باشد و رغبت به انعقاد قرارداد را بیشتر کند. همچنین، با توجه به ماده ۲۲۳ قانون مدنی، اصل بر صحت عقد و عدم مداخلت شخصیت و اوصاف طرف معامله در اراده انشایی معامل است.

برای مثال، در بیع نسبه هم که شخصیت مشتری به خاطر مؤجل بودن ثمن، برای بایع مهم است، همین قدر که بایع بداند مشتری قادر بر پرداخت ثمن است، با او وارد معامله می‌شود؛ چنان‌که اگر کسی به تاجری مراجعه کند و بخواهد مالی را از او نسبه بخرد و تاجر به تصور آنکه مراجعه‌کننده فلان شخص معروف است که اعتبار او محرز است، مال را نسبه بفروشد و پس از معامله معلوم شود که خریدار، بی‌اعتبار است و آن شخص معروف نیست که قبلاً تصور می‌کرده است. در این حالت معامله صحیح است؛ زیرا شخصیت مشتری، علت عمده عقد نبوده، بلکه مقصود تاجر، فروش کالای خود است به هرکس که خریدار باشد و اشتباه تاجر، سبب نسبه دادن به او بوده است

و موجب بطلان نمی‌شود (امامی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص. ۲۴۵؛ نایینی و نجفی خوانساری، ۱۳۷۳، ص. ۱۱۴؛ حلی (محقق)، ۱۴۰۳، ص. ۸۹؛ عسقلانی، ۱۹۶۰، م. ص. ۵۳).

این مطلب در کلام برخی فقهای امامیه نیز منعکس شده است که چنانچه در اوصاف طرف عقد، اشتباهی صورت گیرد و آن وصف، رکن معامله نباشد و موجب اختلاف و دگرگونی در عقد نشود، اشکالی پیش نمی‌آید مانند اینکه در عقد بیع، با یع با فرض اصیل بودن مشتری با او معامله نکند و بعداً معلوم شود مشتری وکیل در انعقاد بیع برای دیگری بوده است؛ زیرا بیع، تبدیل دو مال است و مالک آن‌ها خصوصیتی ندارد. برخلاف نکاح که در آن با رابطه میان انسان‌ها مواجه هستیم و زوجین در اینجا مانند عوضین در معاوضه نیستند. ازاین‌رو برای صحت عقد نکاح نباید در شخصیت طرف عقد اشتباه صورت گیرد (نایینی و نجفی خوانساری، ۱۳۷۳، ص. ۱۱۴؛ مکی عاملی (شهید اول) و جبعی عاملی (شهید ثانی)، ۱۴۲۸، ص. ۲۵۱؛ نجفی، ۱۳۶۷، ج ۲۶، ص. ۱۷۸).

این فرض، با یک استثنای عمده روبه‌روست و آن اینکه، ضمن عقد، شرط شود که طرف مقابل، واجد وصف خاصی نیز باشد. در این فرض، چنانچه خلاف شرط مندرج اثبات و فقدان وصف مزبور احراز شود، مشروط‌له مطابق اطلاق ماده ۲۴۰ قانون مدنی، حق فسخ خواهد داشت. در این میان، برخی حقوق‌دانان معتقدند که عقد در این صورت صحیح است و مشروط‌له مطلقاً حق فسخ خواهد داشت؛ خواه شرط صریح باشد خواه ضمنی؛ چنان‌که ماده ۶۹۰ قانون مدنی نیز به ایجاد خیار فسخ برای مضمون‌له در صورت تخلف از شرط صفت ضمنی (ملیء بودن ضامن) اشاره دارد: «در ضمان شرط نیست که ضامن مال‌دار باشد، لیکن اگر مضمون‌له در وقت ضمان، به عدم تمکن ضامن جاهل بوده باشد، می‌تواند عقد ضمان را فسخ کند...» (کاتوزیان، ۱۳۹۸، صص. ۴۴۸-۴۴۹؛ جعفری لنگرودی، ۱۳۶۹، ج ۱، ص. ۲۵۳).

در پاره‌ای از موارد اما، «شخصیت طرف عقد» قید تراضی است؛ به‌گونه‌ای که فقدان آن منجر به عدم تشکیل بنای حقوقی می‌شود. تفاوت این حالت با فرض سابق، این است که در فرض نخست، شخصیت متعامل صرفاً مشوقی برای تشکیل قرارداد بود؛ به‌طوری‌که در صورت فقدان وصف مورد نظر، معامله با شخصی دیگر، هرچند با رغبتی کمتر، منعقد می‌شد.

در فرض دوم، «شخصیت طرف عقد» چیزی بالاتر از یک مشوق صرف و از اجزای عقد است

که با انتفای آن، اراده معامل بر انشای عقد مخدوش می‌شود و عقد از ابتدا بی‌اثر خواهد شد؛ زیرا آنچه قصد معامل بوده، واقع نشده است (ما قُصِدَ لَمْ يَقَعْ و ما وَقَعَ لَمْ يُقْصَد) (حائری شاهباغ، ۱۳۷۶، صص. ۱۵۹-۱۶۰؛ نجفی، ۱۳۹۴، صص. ۴۱-۴۲؛ طباطبایی یزدی، ۱۴۱۰، ص. ۶۸۹؛ حلی (محقق)، ۱۴۰۳، ص. ۱۷۲؛ صفایی، ۱۳۴۹، ص. ۱۱۱). در این فرض که وصف مورد اشتباه، قید تراضی است، افزون بر نظر فوق، پاره‌ای از حقوق دانان، اشتباه در شخصیت را سبب عدم نفوذ معامله انگاشته‌اند. این نظر با اقتباس از حقوق فرانسه و مواد ۱۹۹ تا ۲۰۱ قانون مدنی ایران هماهنگ است (عدل، ۱۳۸۵، ج ۳، ص. ۶۲)؛ چنان‌که در ماده ۲۰۱ قانون مدنی از لفظ «خلل» استفاده شده که اعم از عدم نفوذ و بطلان است، اما این نظر در میان نظریات فقهی و حقوقی، مهجور مانده و نظری که بیشتر توسط فقها و حقوق دانان پذیرفته شده، همان نظریه بطلان است که مبتنی بر عدم هماهنگی اراده باطنی با اراده ظاهری است.

۲.۱. تأثیر «شخص» طرف عقد بر تکوین اراده انشایی

در این فرض، ایجاب قرارداد را که خطاب به شخص معینی صادر شده است، شخص دیگری که مقصود موجب نیست، قبول می‌کند. به گفته برخی حقوق دانان، در این حالت ایجاب و قبول با هم مطابقت ندارند و اساساً بنای حقوقی شکل نمی‌گیرد مانند اینکه در عقد هبه، واهب، متهب را به تصور اینکه «شخص الف» است، مخاطب ایجاب قرار می‌دهد، اما پس از انعقاد عقد، متوجه می‌شود به «شخص ب» هبه کرده است. در این فرض، به دلیل عدم تطابق ایجاب و قبول، عقد باطل است و این بطلان نه به‌خاطر اشتباه، بلکه به علت عدم تطابق قصد و رضای طرفین است. همچنین، ماده ۷۶۲ قانون مدنی بطلان ناشی از اشتباه در شخص را در مورد عقد صلح، چنین بیان کرده است: «اگر در طرف مصالحه اشتباهی واقع شده باشد، صلح باطل است» (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ص. ۴۴۶؛ سنه‌وری، ۱۳۸۴، ج ۲، ص. ۱۳۲).

به نظر می‌رسد موارد بیان‌شده توسط برخی حقوق دانان، تنها ناظر به عقود خاص یعنی عقود مسامحی است و نمی‌توان از این موارد خاص و استثنایی، ملاک گرفت و قاعده ساخت حال آنکه در عقود مغایبی مانند بیع (غیرمحاباتی) و اجاره، شخص طرف عقد، اصولاً موضوعیت ندارد و با اشتباه در آن نمی‌توان قائل به بطلان شد (کرکی، ۱۴۱۴، ص. ۱۲۴؛ حسینی عاملی، ۱۳۷۲، ص. ۱۱۳). مثال‌های بیان‌شده در بالا یعنی عقد هبه و عقد صلح از عقود مسامحی (غیرمغایبی) هستند

که اشتباه در شخص، به علت موضوعیت داشتن شخصیت متعامل و مهم و حیاتی بودن آن برای معامل، اساساً مانع تشکیل بنای حقوقی می‌شود. ممکن است تصور شود که برای مثال، در عقد اجاره اشیا (که مانند بیع از عقود معوض مغایبی است)، شخصیت و وضعیت مستأجر از لحاظ مقید بودن یا نبودن در نگهداری عین مستأجره و رعایت حقوق مالک، مورد توجه موجد قرار می‌گیرد؛ هرچند که شخصیت و وضعیت مزبور، علت عمده عقد نیست تا از آن نتیجه گرفته شود که اشتباه در شخصیت مستأجر، دست‌کم موجب پیدایش حق فسخ برای موجد است، اما این توجیه ضعیف به نظر می‌رسد؛ زیرا ماده ۴۷۴ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «مستأجر می‌تواند عین مستأجره را به دیگری اجاره دهد مگر اینکه در عقد اجاره خلاف آن شرط شده باشد» (شهیدی، ۱۳۸۶، ص. ۱۵۷؛ مقدس اردبیلی، ۱۳۶۳، ص. ۳۲۶). از این ماده استنباط می‌شود که اصولاً شخصیت مستأجر نمی‌تواند در وضعیت عقد اجاره مؤثر باشد مگر در صورتی که لحاظ آن به وسیله موجد به گونه‌ای در عقد منعکس شود.

۲. تأثیر اشتباه در شخص و شخصیت «طرف مقابل» بر وضعیت اعمال حقوقی

یکی از مباحث مهم در زمینه اشتباه مؤثر در تکوین اراده انشایی، تفکیک میان «اشتباه مانع تراضی» و «اشتباه مانع تأثیر تراضی» است. در مورد نخست، اراده طرفین ظاهراً با هم منطبق است، اما به دلیل تصور خلاف واقع، توافق طرفین فاقد اثر حقوقی است. به بیان دیگر، عدم مطابقت ایجاب و قبول به منزله فقدان سبب و مقتضی است در حالی که در اشتباه مانع تأثیر تراضی، سبب عقد موجود است، اما اشتباه جلوی تأثیر اراده را می‌گیرد. از این رو با وقوع ظاهری عقد، اصل بر صحت است و مدعی اشتباه باید وجود اشتباه را اثبات کند (داورپناه مقدم و همکاران، ۱۴۰۲، ص. ۸۹).

اشتباه در شخصیت طرف عقد در صورتی که شخصیت قید تراضی نباشد، همواره مانع تأثیر تراضی است، اما اشتباه در شخص طرف عقد، گاه مانع تراضی و گاه مانع تأثیر تراضی است. آنجایی مانع تراضی است که شخص طرف عقد، موضوعیت داشته و شخصیت وی علت عمده عقد باشد مانند عقود مسامحی و نکاح و آنجایی مانع تأثیر تراضی است که شخص طرف عقد، موضوعیت نداشته باشد و علت عمده نباشد مانند بیع.

اشتباه مانع تراضی در شخص مانند آنکه در عقد هبه، واهب شخص الف را مخاطب ایجاب

قرار دهد، اما شخص ب قبول کند. در این صورت ایجاب و قبول با هم منطبق نیستند و مستند به ماده ۱۹۴ قانون مدنی به خاطر عدم توافق اراده‌ها عقد تشکیل نمی‌شود. اشتباه مانع تأثیر تراضی در شخص مانند آنکه در عقد بیع، بایع، شخص الف را مخاطب ایجاب قرار دهد، اما شخص ب قبول کند. در این صورت به دلیل عدم موضوعیت شخص مشتری، اساساً فرقی بین الف و ب برای بایع وجود ندارد و خللی بر بنای حقوقی وارد نمی‌شود.

تفاوت دیگر آنکه در اشتباه مانع تراضی، همین که احد متعاقدان عقدی را منعقد کنند که با اراده انشایی طرف مقابل مطابقت نداشته باشد، برای بطلان عقد کافی است حال آنکه در اشتباه مانع تأثیر تراضی، اشتباه در صورتی مؤثر است و سبب بطلان عقد می‌شود که صریحاً یا ضمناً، وارد قلمروی تراضی طرفین شده باشد (کاتوزیان، ۱۳۸۷، ج ۱۳، ص. ۱۳۱). پس از روشن شدن محل بحث، تأثیر اشتباه در شخص و شخصیت طرف عقد در تکوین اراده انشایی در پاره‌ای از عقود و ایقاعات بررسی می‌شود.

۱.۲. شخص و شخصیت در عقود مسامحی

عقود مسامحی در برابر عقود مغایبی قرار دارند. عقود مغایبی عقود هستند که طرفین در مورد عقد، بنا بر اعمال دقت و سنجش جوانب کار، به منظور کسب حداکثر امتیازات ممکن دارند، مانند عقد بیع. در این عقود، گذشت و ارفاق و تسامح و تساهل راه ندارد؛ خواه از عقود مالی باشند خواه نباشند. عقود معوض اصولاً مغایبی هستند که آن را عقد مغالبه، ممانعه، مکایسه و مشاحه هم گفته‌اند. برعکس، عقود مسامحی عقود هستند که در آن بنا بر دقت متعارف در مورد عقد نیست و علم اجمالی به موضوع عقد کفایت می‌کند (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ص. ۴۶۲؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ص. ۱۶۳).

در عقود مسامحی، اشتباه در شخص و شخصیت منجر به بطلان عقد می‌شود؛ زیرا همان‌طور که بیان شد، در این عقود بنای متعاقدان بر تحصیل حداکثر سود و امتیاز از طرف مقابل نیست و ارفاق، تساهل و تسامح نسبت به شخص خاصی مدنظر عاقد است و شخص متعاقد برایش موضوعیت دارد. از جمله عقود مسامحی می‌توان به هبه، صدقه، صلح محاباتی، رهن، جعاله و ضمان اشاره کرد.

ماده ۷۶۲ قانون مدنی نیز در مورد عقد صلح که یکی از عقود مسامحی به شمار می‌رود، بیان

می‌دارد که اگر در طرف مصالحه یا در مورد صلح اشتباهی واقع شده باشد، صلح باطل است و ظاهر ماده اطلاق دارد. به بیان دیگر، چه شخصیت طرفین علت عمده عقد باشد چه نباشد، اشتباه در شخص یا شخصیت در عقد صلح موجب بطلان عقد است، اما این توهّم را باید از ذهن زدود؛ زیرا ماده ۷۶۲ وارد بر مورد غالب است. عقد صلح در غالب موارد به این علت که جزو عقود مسامحی شمرده می‌شود، شخصیت طرفین در آن علت عمده عقد است و ماده فوق هم ناظر به این فرض است. ماده ۲۰۱ قانون مدنی نیز اشتباه در شخص و شخصیت طرفین را در فرضی که علت عمده عقد نباشد، موجب بطلان نمی‌داند (امامی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص. ۳۲۰؛ طوسی، ۱۳۹۰، ص. ۱۵۴). بنابراین، عقد صلحی که مسامحی باشد مانند صلح محاباتی مشمول ذیل ماده ۲۰۱ قانون مدنی می‌شود و در صورت اشتباه در شخص متصالح، باطل است.

۲.۲. شخص و شخصیت در عقد نکاح

از دیگر عقود که اشتباه در «شخص» متعاقد منجر به بطلان آن می‌شود، عقد نکاح است؛ زیرا در این عقد، شخص متعاقد موضوعیت دارد و بنای حقوقی حول محور اشخاص است که شکل می‌گیرد و اموری مانند مهریه و نفقه، امور فرعی و تبعی هستند برخلاف عقد بیع که مبیع و ثمن اصل است و موضوعیت دارد و اشخاص (متعاقدان)، جنبه فرعی دارند. آنچه بیان شد، درباره اشتباه در شخص در عقد نکاح بود. در مورد اشتباه در شخصیت باید دید که آیا شخصیت، قید تراضی است یا خیر. اگر شخصیت، قید تراضی نباشد، مانند غالب عقود، در این صورت در عدم تأثیر اشتباه بحثی نیست، اما اگر شخصیت، قید تراضی باشد، اصل بر بطلان عقد است و از آنجاکه در عقد نکاح، شخصیت، قید تراضی است، قاعدتاً اشتباه در شخصیت باید منجر به بطلان شود حال آنکه با توجه به ماده ۱۱۲۸ قانون مدنی، فقدان وصف مصرح یا ضمنی در یکی از طرفین، منجر به بطلان عقد نکاح نمی‌شود و برای طرف مقابل، صرفاً حق فسخ ایجاد می‌شود. برخی حقوق‌دانان در مورد این وضعیت خاص چنین بیان داشته‌اند که «از آنجاکه در عقد نکاح، رابطه عاطفی میان انسان‌ها مطرح است و پیوند رخ داده در این حالت، پیوندی اخلاقی و مذهبی است که شائبه‌های مادی کمتر در آن راه دارد، استواری این پیوند در واقع به سلامت نخستین سلول اجتماع بازمی‌گردد و نمی‌توان آن را در شمار دیگر معاملات آورد» (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ص. ۴۴۹). بنابراین، تعمیم احکام درباره اشتباه در شخصیت طرف عقد که در اغلب عقود جاری است، به عقد

نکاح و حکم به بطلان آن، با دو اشکال جدی مواجه است.

نخستین ایراد، این است که حکم به بطلان نکاح، این پیوند را از ابتدا بی‌اثر می‌سازد و علقه زوجیت را زایل می‌کند و نتیجه‌ای که از نظر اخلاقی برای آنان که مدتی را با هم سپری کرده‌اند، ایجاد می‌شود، بس گران و به‌سختی پذیرفتنی است (شهیدی، ۱۳۸۲، ص. ۱۱۵؛ سلجوقی، ۱۳۴۷، ص. ۷۳؛ بحرانی، ۱۳۷۲، ص. ۱۴۲). دومین و مهم‌ترین ایراد این است که در صورتی که عقد نکاح در این حالت باطل باشد، تحلیل وضعیت حقوقی فرزندان ناشی از این عقد باطل بسیار دشوار خواهد بود و به کودکان بی‌گناهی که ثمره این تراضی آلوده به اشتباه هستند، صدمه جدی وارد خواهد شد.

مواد ۱۱۲۱ تا ۱۱۲۶ قانون مدنی نیز از اشتباه در اوصافی سخن به میان آورده است که علی‌الاصول در شمار اوصاف اساسی تلقی می‌شوند، اما قانون‌گذار، ضمانت اجرای بطلان یا عدم نفوذ را برای آن‌ها مقرر نداشته و تنها قائل به ایجاد حق فسخ شده است.

۳.۲. شخص و شخصیت در شرکت اشخاص

شرکت‌های تجاری اشخاص از جمله شرکت‌های تضامنی و نسبی، نوعی از شرکت‌ها هستند که در آن‌ها هویت مادی و شخصیت شرکا نقشی اساسی در عملکرد و سرنوشت شرکت دارد. در این شرکت‌ها، شرکا با یکدیگر آشنا هستند و به هم اعتماد دارند و به‌صورت تضامنی یا نسبی در سرمایه و مسئولیت شرکت مشارکت می‌کنند. در این شرکت‌ها، قرارداد شرکت قائم به شخص شرکاست. از این رو اشتباه در شخص و شخصیت شرکا، آثار حقوقی مهمی بر وضعیت حقوقی قرارداد خواهد داشت.

اشتباه در هویت مادی شرکا به معنای آن است که یکی از شرکا در خصوص هویت شخص دیگر اشتباه کند؛ به‌طوری‌که قرارداد به‌جای شخص مورد نظر، با دیگری منعقد شود یا اینکه به‌جای انعقاد قرارداد با شرکت، با یکی از شرکا قرارداد منعقد شود. این اشتباه می‌تواند پیش یا پس از تشکیل شرکت باشد که حکم هرکدام به‌طور جداگانه بررسی خواهد شد.

اشتباه در شخصیت شرکا به معنای آن است که یکی از شرکا در خصوص اوصاف و ویژگی‌های شریک دیگر اشتباه کند. این اشتباه می‌تواند در حرفه، ملیت، تابعیت، اعتبار، سرمایه، مهارت، تجربه، شهرت و... باشد. در این حالت نیز بسته به اینکه اشتباه پیش از تشکیل شرکت رخ

داده باشد یا پس از آن، دو حالت علی‌حده قابل ترسیم است که در ادامه بدان پرداخته می‌شود. در خصوص اشتباه در هویت مادی شریک بعد از انعقاد عقد شرکت و پیش از تشکیل شرکت تجاری، می‌توان گفت که در چنین حالتی به دلیل اشتباه در شخص، عقد شرکت باطل خواهد بود و هیچ‌گونه تعهدی برای متعاقدان ایجاد نخواهد شد؛ زیرا قبول باید از مخاطب ایجاب صادر شود و تنها مخاطب ایجاب می‌تواند این موجود اقتضایی را به مرحله نهایی برساند (اسکینی، ۱۳۹۴، ج ۲، ص. ۲۱؛ ستوده تهرانی، ۱۳۷۵، ج ۴، صص. ۱۰۴ و ۱۱۲). به عبارت دیگر، این فرض مصداق بارز عبارت ما قصد لم یقع و ما وقع لم یقصد بوده و بدین ترتیب، در این حالت اساساً عقدی واقع نشده؛ زیرا کسی عقد را قبول کرده که مخاطب ایجاب نبوده است.

فرض دوم این است که شرکت با فرض اشتباه در شخص، تشکیل شده باشد و متعاقب تشکیل، وقوع اشتباه در هویت مادی (شخص) احد متعاقدان کشف شود مانند آنکه اشخاص الف، ب و ج با یکدیگر شرکتی تضامنی تشکیل داده باشند و سپس مشخص شود که شخص ب در واقع هویت دیگری به نام د داشته و با جعل مدارک هویتی، خود را شخص ب معرفی کرده یا آنکه شرکا، وی را با شخص هـ که شخصی معروف و ثروتمند است، اشتباه گرفته‌اند (اسکینی، ۱۳۹۴، ص. ۱۰۷). در این صورت تنها هنگامی می‌توان حکم به بطلان شرکت داد که خللی به حقوق شخص ثالثی که با شرکت معامله کرده است، وارد شود.

آنچه گفته شد، بحث وضعیت حقوقی عقد شرکت در صورت اشتباه در شخص بود. در مورد اشتباه در شخصیت شرکا در این عقد، پاره‌ای از حقوق دانان معتقدند از جمله مهم‌ترین مصادیق اشتباه در شخصیت شرکا در عقد شرکت، اشتباهی است که ممکن است نسبت به اعتبار شخصی یکی از شرکا در شرکت‌های شخص حادث شود (صقری، ۱۴۰۲، ص. ۷۲؛ اسکینی، ۱۳۹۴، صص. ۱۰۶ و ۱۰۷). این شرکت‌ها قائم به شخص هستند و چنین شبهه‌ای در صورت اثبات، بر مبنای مدلول ماده ۲۰۱ قانون مدنی، اصولاً به صحت عقد لطمه می‌زند؛ زیرا شرکا در صورت علم به عدم اعتبار آن شریک، چنین عقدی را منعقد نمی‌کردند.

در آثار حقوق دانان، در تفکیک حالتی که اشتباه در شخصیت پیش از تشکیل شرکت رخ دهد، با حالتی که این اشتباه پس از انعقاد عقد کشف شود، بحثی به میان نیامده و آن‌ها در هر دو حالت، قائل به بطلان عقد شده‌اند در حالی که به نظر می‌رسد هم از نظر قواعد عمومی قراردادها و هم از

نظر قواعد حقوق تجارت، لازم است تا میان این دو حالت تفکیک قائل شویم. در فرضی که پس از تشکیل شرکت، اشتباه در شخصیت یکی از طرفین کشف شود، هیچ‌یک از ذی‌نفعان با توجه به روح کلی حاکم بر قانون تجارت که مبتنی بر حمایت از ثالث با حسن نیت است، نمی‌تواند بطلان شرکت را تقاضا کند؛ به‌خصوص در وضعیتی که شرکت معاملاتی کرده و در برابر اشخاص ثالث متعهد شده باشد.

۴.۲. شخص و شخصیت در ابراء

ابرا بنا بر نظر گروهی از فقها و حقوق‌دانان، به سه طریق هبه طلب، صلح و ایقاع امکان‌پذیر است (طباطبایی یزدی، ۱۴۱۰ق، ص. ۱۴۱؛ طوسی، ۱۳۹۰، ص. ۲۴۷؛ انصاری، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص. ۲۳۲)، اما گروهی دیگر از حقوق‌دانان، هبه طلب را به علت ماهیت تملیکی آن، ابرا نمی‌دانند و معتقدند با توجه به عبارت «تملیک مال» در ماده ۷۹۵ قانون مدنی در مبحث هبه طلب، مالکیت طلب به مدیون منتقل می‌شود حال آنکه در ابراء، تعهد مدیون اسقاط می‌شود. این نظر، اقوی است و با توجه به تفاوت آثار و ماهیت هبه طلب با ابراء، از اقسام هبه تلقی نمی‌شود. مشهور فقهای امامیه و حقوق‌دانان اشتباه در شخصیت ابراشونده را چه به‌صورت صلح چه به‌صورت ایقاع، در صورتی که شخصیت، علت عمده عقد باشد، به‌خاطر معتبر نبودن قصد و در نتیجه، بی‌اعتباری عمل حقوقی باطل می‌دانند. ایشان استدلال می‌کنند که ابراء، یک ایقاع و تابعی از قصد و اراده ابراکتنده است. در ابراء، قصد اسقاط دین از ذمه شخص معینی وجود دارد و اشتباه در هویت ابراشونده، موجب بطلان ابراء می‌شود (نایینی و نجفی خوانساری، ۱۴۲۱ق، ص. ۱۷۵؛ عاملی (شهید ثانی)، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص. ۳۲۲).

باید گفت ماده ۲۰۱ قانون مدنی در مورد اشتباه در شخص طرف، در «عقد» (نه ایقاع) صحبت به میان آورده و در صورت عمده بودن شخصیت، حکم به بطلان داده، اما با توجه به اینکه در ابراء نیز شخصیت طرف، علت عمده است و در ایقاع نیز مانند عقد، دو طرف وجود دارد (که تنها اراده انشایی یک طرف مؤثر است)، می‌توان از آن وحدت ملاک گرفت و حکم آن را به ایقاعی که شخصیت طرف در آن علت عمده انشای عمل حقوقی است (مانند ابراء)، تعمیم داد.

مسئله دیگری که نیاز به بحث و بررسی دارد، این است که اگر در ابراء، شخصیت ابراشونده علت عمده عقد نباشد، اما شخص یا شخصیت وی شرط شده باشد یا وقوع ایقاع معلق بر آن

باشد، در صورت عدم تحقق شرط، آیا در ایقاع، خیار تخلف از شرط به وجود می‌آید یا خیر؟ آیا در نظر گرفتن نهاد استثنایی مانند خیار در ایقاع، بدون وجود نص صحیح است؟

عده‌ای از فقها معتقدند که شرط، نوعی عقد است و نیاز به ایجاب و قبول دارد. بنابراین، امکان جعل شرط در ایقاع وجود ندارد (میرزای قمی، ۱۳۷۱، ج ۳، صص. ۱۲۶-۱۲۷)، اما عده‌ای دیگر معتقدند که می‌توان شروط را در ایقاعات درج کرد؛ زیرا بر اساس اصل حاکمیت اراده و اصل آزادی قراردادی، شروط ضمن عقد از توابع تراضی اصلی و ناشی از توافق اراده طرفین است. بنابراین، در اعمال حقوقی، اصل حاکمیت اراده نه تنها آزادی طرفین در انعقاد و ایجاد بنای حقوقی را به همراه دارد، بلکه به شخص این اختیار را می‌دهد که آزادانه چگونگی و آثار اراده انشایی خود را با درج شروط گوناگون تنظیم و تعدیل کند و محدود به چهارچوب قوانین تکمیلی نباشد.

گفتنی است پس از بیان وضعیت حقوقی عقود مختلف، در صورت اشتباه در شخص و شخصیت طرف عقد، به بررسی وضعیت حقوقی معاملات وکالتی در صورتی که شخص معامل، وکیل را اصیل بینگارد و در شخصیت متعامل دچار اشتباه شود، اشاره شود. به‌طور کلی، در معامله به وکالت نیز احکام سابق جاری است؛ توضیح اینکه، وکالت یکی از انواع نمایندگی حقوقی است که در آن شخصی به نام وکیل، عقدی را منعقد می‌کند. اگر نماینده به نام اصیل و به حساب او عقد را منعقد کند، عمل فوق وکالت است، اما اگر به نام خود و به حساب اصیل عقد را منعقد کند، عمل او حق‌العمل‌کاری نام دارد (نوری، ۱۳۹۰، ص. ۲۱۲؛ جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶، ج ۲، ص. ۱۸۸).

برخلاف عقد وکالت که نوعی نمایندگی مستقیم است و موکل در برابر طرف معامله، به‌طور مستقیم مسئول تعهدات قراردادی است (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ص. ۵۶). گاه ممکن است وکیل در هنگام معامله، به نمایندگی خود تصریح نکند و گمان شود که عقد را برای خودش منعقد می‌کند. در چنین حالتی، آیا معامله با وکیل افشانشده به‌خاطر اشتباه گرفتن شخص اصیل با وکیل، محکوم به بطلان است یا با توجه به اصل امنیت معاملات، وکیل خود متعهد به انجام دادن تعهدات ناشی از عقد است و اثبات وکالت تنها از لحاظ رابطه وکیل و اصیل مؤثر است؟ در پاسخ به این پرسش، باید بین عقود مختلف تفکیک قائل شد. در عقود مسامحی، نکاح، شرکت اشخاص، ودیعه، عاریه، وصیت تملیکی و مانند آن که شخصیت متعامل در هر کدام به علتی موضوعیت دارد، اشتباه گرفتن وکیل با اصیل و طرف معامله قرار دادن شخص وی، منجر به بطلان خواهد شد و نمی‌توان در این

حالت، اصل امنیت معاملات را مستمسکی برای صحیح دانستن چنین عقدی قرار داد و باید ماده ۱۹۶ قانون مدنی را که می‌گوید وکیل افشانشده مسئول ایفای تعهدات معامله است، منحصر به عقود مغابنی دانست که شخصیت فرد علت عمده عقد نیست. در عقود مغابنی از آنجاکه محور اصلی عقد، عوضین و کسب حداکثر سود و منفعت است و شخص متعاملان جنبه فرعی دارد، اشتباه گرفتن وکیل با اصیل و طرف معامله قرار دادن شخص وی، منجر به بطلان معامله نخواهد شد و حالا که معامله صحیح است (در عقود مغابنی)، بحث اینکه چه کسی (وکیل یا اصیل) مسئول ایفای تعهدات قراردادی است، مطرح می‌شود.

بحث بالا در مورد معاملات فضولی نیز جاری است؛ یعنی در عقود مغابنی اشتباه گرفتن عاقد فضولی با مالک منجر به عدم نفوذ عقد می‌شود، اما در عقود مسامحی، نکاح، شرکت اشخاص، ودیعه، عاریه و مانند آن، چنین اشتباهی اساساً منجر به بطلان عقد می‌شود و حالت عدم نفوذ برای آن‌ها در این صورت متصور نیست.

۳. تأثیر شخص و شخصیت «طرف ثالث» بر وضعیت حقوقی اعمال حقوقی

بر اساس اصل آزادی اراده و اصل نسبی بودن قراردادها، اصولاً هیچ‌کس نمی‌تواند بدون اجازه دیگری، حقی را به نفع وی به وجود آورد یا تکلیفی را بر ذمه وی قرار دهد یا بدون رضایتش، حق وی را اسقاط کند. به همین دلیل است که ماده ۲۳۱ قانون مدنی چنین مقرر می‌دارد که «معاملات و عقود، فقط درباره متعاملین و قائم مقام قانونی ایشان مؤثر است؛ مگر در مورد ماده ۱۹۶» (امامی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص. ۲۴۶). اصل نسبی بودن قراردادها یا به عبارت دیگر، اصل عدم تأثیر عقود نسبت به اشخاص ثالث، چند استثنا دارد که از جمله مهم‌ترین آن‌ها، «تعهد به نفع ثالث» است.

مواردی که شخصیت طرف، علت عمده عقد است، خود بر دو صورت خواهد بود. گاه شخصی که شخصیت او علت عمده عقد است، طرف عقد است و همان‌طور که در ذیل ماده ۲۰۱ قانون مدنی بیان شده است، «متعامل» شمرده می‌شود و گاه طرف عقد نیست و بدین ترتیب، نسبت به معامله رخ داده ثالث شمرده می‌شود. مثال مورد نخست، همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، آن است که شخصی مالی را به دیگری هبه می‌کند به تصور اینکه شخص خاصی است و بعداً معلوم می‌شود که وی، شخص مورد نظر واهب نبوده است (انصاری، ۱۴۱۵ق، ۱۰۱؛ نایینی و نجفی خوانساری،

۱۳۷۳ق، ص. ۱۱۴). در این وضعیت، شخصیت طرف علت عمده عقد و این شخص نیز خود طرف عقد است. مثال مورد دوم، آن است که شخص ب را به واسطه دیونی که بر ذمه دارد، بازداشت می‌کنند و به شخص الف خبر می‌دهند که فرزندت به واسطه دیون خود، بازداشت شده است. در این وضعیت، شخص الف نزد طلب‌کار می‌رود و دین شخص بازداشت‌شده را ضمانت می‌کند. پس از انعقاد عقد ضمان میان ضامن (شخص الف) و مضمون‌له (دائن شخص ب)، مشخص می‌شود که شخص بازداشت‌شده، پسر او نبوده است (شهیدی، ۱۴۰۰، ص. ۱۶۷). در اینجا مضمون‌عنه (شخص ب)، طرف عقد ضمان نیست.

۱.۳. شخص و شخصیت ثالث ذی‌نفع در «تعهد به نفع ثالث»

در تعهد به نفع شخص ثالث سه طرف وجود دارد. نخست، کسی که تعهد را بر ذمه می‌گیرد و یکی از طرفین قرارداد است. در مقابل، طرفی است که تعهد را به نفع شخص ثالث به وجود آورده و خود او طرف دیگر قرارداد است و در نهایت، ثالث منتفع که در رابطه حقوقی نبوده و در تشکیل بنای حقوقی نقشی نداشته است، اما از تعهد مندرج در قرارداد، بهره‌مند می‌شود.

تعهد به نفع شخص ثالث، ممکن است در قالب عقدی مستقل باشد مانند بیمه عمر موضوع ماده ۶ قانون بیمه و عقد صلح تأمین به نفع ثالث که در ماده ۷۶۸ قانون مدنی بیان شده است. همچنین، ممکن است به صورت تبعی یعنی در قالب شرط ضمن عقد به نفع شخص ثالث درج شود. تعهد به نفع ثالث در هر دو صورت یعنی چه در قالب عقدی مستقل باشد و چه در قالب شرط ضمن عقد، تعهدی الزام‌آور است که هم مشروط‌له و هم ثالث ذی‌نفع می‌توانند اجرای تعهد را از متعهد بخواهند. متعهد در برابر شخص ثالث، مدیون تلقی می‌شود و در نتیجه، ثالث می‌تواند اجرای تعهد را درخواست کند و در صورت عدم ایفای تعهد از سوی متعهد، به مقامات صالحه مراجعه کند، اما باید توجه داشت که چنانچه ثالث ذی‌نفع، در نهایت، از الزام متعهد به نتیجه نرسد، حق فسخ قرارداد اصلی را ندارد؛ زیرا او طرف قرارداد نیست و اساساً خیار فسخ اختصاص به متعاقدان دارد (مگر خیار شرط به نفع ثالث) و تنها مشروط‌له است که چنین حقی دارد.

در توجیه مبنای حقوقی نهاد «تعهد به نفع ثالث»، نظریات مختلفی گفته شده است که بیان تمام آن‌ها در این مقال نمی‌گنجد. از این رو به اجمال به تبیین نظریه مختار یعنی نظریه «تعهد مستقیم»

پرداخته می‌شود و در ادامه نیز تأثیر اشتباه در شخص ثالث ذی‌نفع بر رابطه حقوقی بررسی می‌شود (حائری شاهباغ، ۱۳۷۶، ص. ۴۷). مطابق این نظر، در قراردادی که بین طرفین (متعهد و مشروط‌له) منعقد می‌شود، به‌طور مستقیم و بدون واسطه، تعهدی نیز به نفع شخص ثالث ایجاد می‌شود که نیازمند قبولی وی نیست و بدین ترتیب، شخص ثالث بدون آنکه در قرارداد مداخله‌ای داشته باشد، از آن منتفع می‌شود. طرفین عقد در این میان، نقش اساسی را ایفا می‌کنند؛ به‌گونه‌ای که با توافق یکدیگر می‌توانند آن را اقاله کنند یا ذی‌نفع را تغییر دهند. برای مثال، در عقد بیمه، بیمه‌گزار می‌تواند اقدام به اقامه دعوی علیه بیمه‌گر کند و ابطال قرارداد بیمه را بخواهد. نظریه تعهد مستقیم در تبیین رابطه متعهد با ذی‌نفع، در حقوق ایران با آموزه‌های فقه امامیه نیز منطبق است (نجفی، ۱۳۹۴، ص. ۲۸۶؛ انصاری، ۱۴۱۵، ص. ۲۸۶؛ نایینی و نجفی خوانساری، ۱۳۷۳، ص. ۱۴۲؛ بجنوردی، ۱۳۷۴، ص. ۲۷۸).

چنانچه ثالث منتفع، شرطی را که به نفع او شده است، رد کند، این رد در اصل قرارداد تأثیری ندارد و قرارداد به قوت خود باقی است و خود مشروط‌له (که طرف عقد است) ذی‌نفع شمرده می‌شود و تعهدات باید به نفع وی ایفا شود و در صورت تعذر ایفای تعهدات در برابر وی، مطابق ماده ۲۴۰ قانون مدنی، خیار فسخ خواهد داشت.

بر اساس آنچه بیان شد، هرگونه اشتباه مؤثری که از جانب هریک از متعاقدان در شخص یا شخصیت ثالث ذی‌نفع رخ دهد، تأثیری در وضعیت حقوقی عقد پایه ندارد و بنای حقوقی مزبور همچنان استوار باقی می‌ماند؛ زیرا همان‌طور که گفته شد، رابطه حقوقی میان متعهد و مشروط‌له، تنها با تلاقی دو اراده انشایی در قالب ایجاب و قبول ایجاد می‌شود و تعهد ایجادشده به نفع ثالث، جنبه فرعی دارد. همچنین، لازم است تا از دارا شدن بلاجهت ثالثی که به اشتباه، ذی‌نفع عقد پایه انگاشته شده است، جلوگیری به عمل آید. در این حالت (اشتباه در شخص یا شخصیت ثالث ذی‌نفع) نیز مانند حالتی که بیان شد (رد شرط توسط ثالث ذی‌نفع)، تعهدات باید در برابر خود مشروط‌له (که طرف عقد است) ایفا شود و در صورت تعذر ایفای تعهدات در برابر مشروط‌له، بر اساس ماده ۲۴۰ قانون مدنی، مشروط‌له خیار فسخ خواهد داشت. اشتباه مؤثر در شخصیت ثالث ذی‌نفع مانند آنکه در قرارداد بیع منعقد می‌شود میان شخص الف و شخص ب، شخص ب متعهد شود تا اقدام به برگزاری کلاس‌های آمادگی کنکور برای شخص ج کند، اما در ادامه روشن شود که وی (شخص ج)، نه تنها دانش‌آموز مقطع پیش‌دانشگاهی نبوده، بلکه در زمره مبتلایان به اوتیسم نوع

یک است و تحت هیچ شرایطی، امکان تعلیم وی وجود ندارد یا اینکه شخص الف (متعهدله)، پیرمردی است هفتادساله و از کسبه بازار تهران که اساساً ایفای تعهد در حق وی ممتنع است. در این صورت دو راه پیش روی شخص الف است: فسخ قرارداد یا پذیرش عقد و صرف‌نظر کردن از شرط، اما در هیچ صورت نمی‌تواند شخص متعهد را بر ایفای تعهد در حق ثالثی دیگر الزام کند. تمام آنچه گفته شد، ناظر به فرضی است که تعهد به نفع ثالث در قالب شرط ضمن عقد باشد، اما چنانچه تعهد مزبور عوض اصلی قرارداد باشد، هرگونه اشتباه مؤثر در شخص یا شخصیت ذی‌نفع ثالث سبب انتفای احد عوضین می‌شود و بدین ترتیب، عقد باطل خواهد بود (عابدیان، ۱۳۸۷، ص. ۱۳۳؛ محقق داماد، ۱۳۹۰، ج ۲، ص. ۱۹۲).

۲.۳. شخص و شخصیت ثالث (مضمون‌عنه) در «عقد ضمان»

در عقد ضمان (نقل ذمه) سه شخص دخیل هستند: ضامن، مضمون‌له و مضمون‌عنه که ضامن و مضمون‌له طرفین عقد هستند و مضمون‌عنه ثالث شمرده می‌شود (نایینی و نجفی خوانساری، ۱۳۷۳ق، ص. ۱۱۴؛ انصاری، ۱۴۱۵ق، ص. ۱۰۱). گاه ممکن است اشتباه در شخص یا شخصیت مضمون‌له صورت گیرد و گاه ممکن است در شخص یا شخصیت مضمون‌عنه. اگر اشتباه در «شخص» مضمون‌له صورت گیرد، مطابق ماده ۲۰۱ قانون مدنی، از آنجاکه شخص وی برای ضامن موضوعیت ندارد و علت عمده عقد نیست، عقد ضمان صحیح است (امامی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص. ۲۴۶؛ شهیدی، ۱۴۰۰، ص. ۱۶۷). اگر اشتباه در «شخص» مضمون‌عنه صورت گیرد، از آنجاکه شخص مضمون‌عنه برای ضامن موضوعیت دارد و قید تراضی اوست، عقد ضمان باطل است.

اگر اشتباه در «شخصیت» مضمون‌له یا مضمون‌عنه صورت گیرد، مطابق ماده ۶۹۵ قانون مدنی که بیان داشته «معرفت تفصیلی ضامن به شخص مضمون‌له یا مضمون‌عنه لازم نیست»، عقد ضمان صحیح است. باید توجه داشت که مقصود ماده ۶۹۵ قانون مدنی از «معرفت تفصیلی به شخص»، همان ویژگی‌ها و اوصاف شخص است که در این مقاله، همان‌طور که در ابتدا بیان شد، از آن به «شخصیت» تعبیر شده است. بنابراین، در صورتی که گفته شود در این ماده، تکلیف اشتباه در «شخص» مضمون‌له و مضمون‌عنه روشن شده و حکم به صحت عقد ضمان داده شده است، باید گفته شود که این ماده اساساً در مقام بیان اشتباه در «شخصیت» مضمون‌له و مضمون‌عنه است نه

اشتباه در «شخص» آنان.

نتیجه‌گیری

رهیافت پژوهش حاضر، به ترتیب زیر قابل تبیین و جمع‌بندی است: مفهوم‌شناسی شخص طرف معامله و شخصیت وی از اهمیت بسزایی برخوردار است و در نخستین گام باید اشتباه در این دو موضوع از هم تفکیک شود.

مقصود از «شخص»، انسان مشخص و معین است و «اشتباه در شخص» یعنی ایجاب قرارداد را که خطاب به شخص معینی صادر شده است، شخص دیگری که مقصود موجب نیست، قبول کند.

منظور از «شخصیت»، برخی از اوصاف شخص است. اشتباه در شخصیت طرف، به دو صورت قابل تصور است. گاه شخصیت طرف تنها باعث ترغیب به انعقاد معامله است و گاه مؤثر در تشکیل اراده انشایی است. در فرض نخست، از آنجاکه شخصیت، علت عمده عقد و قید تراضی نیست، اشتباه در آن، موجب بطلان عقد نخواهد شد. بر خلاف فرض دوم که در آن، عنصر شخصیت نقش فعالی در ایجاد اراده انشایی دارد (مانند وضعیتی که در عقود مسامحی و غیرمعوذ یا با عوض ناچیز، نکاح و شرکت اشخاص وجود دارد) و قید تراضی است و به‌طور طبیعی، عدم تحقق آن، ضمانت اجراهای متفاوتی مانند بطلان و خیار فسخ خواهد داشت. پس از تبیین مفهوم دو واژه «شخص» و «شخصیت» و اشتباه در هرکدام، لازم است تأثیر اشتباه در هریک از آنها بر وضعیت عمل حقوقی مورد بررسی قرار گیرد. باید توجه شود که اشتباه در شخص و شخصیت، در همه اعمال حقوقی اعم از عقود و ایقاعات قابل تصور است. در میان عقود هم نباید محدوده بحث را منحصر به عقود غیرمعوذ یا عقود مسامحی دانست.

در «عقود مسامحی» مانند هبه، صلح محاباتی، رهن، جعاله و صدقه، اشتباه در «شخص» و «شخصیت» طرف عقد منجر به بطلان می‌شود؛ زیرا در این عقود بنای متعاقدان بر تحصیل حداکثر سود و امتیاز از طرف مقابل نیست و ارفاق، تساهل و تسامح نسبت به شخص خاصی مدنظر عاقد است و شخص متعاقد برایش موضوعیت دارد.

در «شرکت اشخاص»، اشتباه در «شخص» و «شخصیت» هریک از شرکا با توجه به اهمیت و محوریت شخص شرکا، علی‌الاصول سبب بطلان عقد می‌شود و باید بین حالتی که عقد شرکت

منعقد شده، اما هنوز شخصیت حقوقی شرکت تشکیل نشده با حالتی که هم عقد شرکت منعقد شده و هم شخصیت حقوقی تشکیل شده است، تفصیل قائل شد. در حالت نخست، عقد باطل است، اما در حالت دوم، با توجه به لزوم رعایت حقوق مکتسبه اشخاص ثالث و اصل استحکام قراردادها، بطلان عقد نسبی است؛ یعنی شرکا نمی‌توانند در روابط خود با ثالث بدان استناد کنند، اما شخص ثالث در صورتی که منافعش اقتضا کند، می‌تواند به این بطلان استناد کند. همچنین، در روابط شرکت و شرکا این بطلان قابل استناد است.

در «عقد نکاح» باید بین اشتباه در شخص و شخصیت قائل به تفکیک شد؛ بدین‌گونه که در صورت اشتباه در «شخص» متعاقد، عقد نکاح باطل است؛ زیرا در این عقد، شخص متعاقد موضوعیت دارد و بنای حقوقی، حول محور اشخاص است که شکل می‌گیرد و اموری مانند مهریه و نفقه، امور فرعی و تبعی هستند برخلاف عقد بیع که مبیع و ثمن اصل هستند و موضوعیت دارند و اشخاص (متعاقدان) جنبه فرعی دارند، اما در صورت اشتباه در «شخصیت» متعاقدان، با توجه به اینکه در عقد نکاح، شخصیت قید تراضی است، قاعداً اشتباه در شخصیت باید منجر به بطلان شود حال آنکه با توجه به اصل استحکام خانواده و وضعیت ویژه این عقد و آثار سوئی که حکم به بطلان آن به دنبال خواهد داشت، مطابق ماده ۱۱۲۸ قانون مدنی، فقدان وصف مصرح یا ضمنی در یکی از طرفین منجر به بطلان عقد نکاح نمی‌شود و برای طرف مقابل تنها حق فسخ ایجاد می‌شود.

در «ابرا»، هم اشتباه در «شخص» و هم اشتباه در «شخصیت» ابراء‌شونده (مدیون) باعث بطلان عقد می‌شود. هرچند ماده ۲۰۱ قانون مدنی در مورد اشتباه در شخص طرف، در عقد (نه ایقاع) است، اما با توجه به اینکه در ابرا نیز شخصیت طرف، علت عمده است و در ایقاع نیز مانند عقد دو طرف وجود دارد (که تنها اراده انشایی یک طرف مؤثر است)، می‌توان از آن وحدت ملاک گرفت و حکم آن را به ایقاعی که شخصیت طرف در آن علت عمده انشای عمل حقوقی است (مانند ابرا)، تعمیم داد.

در مورد «معاملات وکالتی» باید بین عقود مختلف تفکیک قائل شد. در عقود مسامحی، نکاح، شرکت اشخاص، ودیعه، عاریه و مانند آن که شخصیت متعامل در هرکدام به علتی موضوعیت دارد، اشتباه گرفتن «شخص» وکیل با اصیل و طرف معامله قرار دادن شخص وی منجر به بطلان خواهد

شد و نمی‌توان در این حالت، اصل امنیت معاملات را مستمسکی برای صحیح دانستن چنین عقدی قرار داد و باید ماده ۱۹۶ قانون مدنی را که می‌گوید وکیل افشانشده مسئول ایفای تعهدات معامله است، منحصر به عقود مغایبی دانست که شخصیت فرد علت عمده عقد نیست. در عقود مغایبی از آنجاکه محور اصلی عقد، عوضین و کسب حداکثر سود و منفعت است و شخص متعاملان جنبه فرعی دارد، اشتباه گرفتن «شخص» وکیل با اصیل و طرف معامله قرار دادن شخص وی منجر به بطلان معامله نخواهد شد. این بحث در مورد «معاملات فضولی» نیز جاری است؛ یعنی در عقود مغایبی، اشتباه گرفتن «شخص» عاقد فضولی با مالک، منجر به عدم نفوذ عقد می‌شود، اما در عقود مسامحی، نکاح، شرکت اشخاص، ودیعه، عاریه و مانند آن چنین اشتباهی اساساً سبب بطلان عقد می‌شود و حالت عدم نفوذ برای آن‌ها در این صورت متصور نیست.

شخص یا شخصیتی که اشتباه در آن می‌تواند بر وضعیت حقوقی عقد تأثیر گذارد، همواره مربوط به طرفین عقد نیست. گاه اشتباه در شخص ثالث نیز بر وضعیت حقوقی عقد به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم مؤثر است. این حالت در تعهد به نفع ثالث و برخی عقود معین مانند عقد ضمان قابل تصور است.

در «تعهد به نفع ثالث»، اشتباه در «شخص» یا «شخصیت» ثالث ذی‌نفع، تأثیری بر وضعیت حقوقی عقد پایه ندارد؛ زیرا رابطه حقوقی میان متعهد و مشروط‌له تنها با تلاقی دو اراده انشایی در قالب ایجاب و قبول تشکیل می‌شود و تعهد ایجادشده به نفع ثالث جنبه فرعی دارد. همچنین، لازم است تا از دارا شدن بلاجهت ثالثی که به اشتباه، ذی‌نفع عقد پایه انگاشته می‌شود، جلوگیری به عمل آید. در این حالت (اشتباه در شخص یا شخصیت ثالث ذی‌نفع)، تعهدات باید در برابر خود مشروط‌له (که طرف عقد است) ایفا شود و در صورت تعذر، مطابق ماده ۲۴۰ قانون مدنی، مشروط‌له خیار فسخ خواهد داشت. آنچه گفته شد ناظر به فرضی است که تعهد به نفع ثالث، در قالب شرط ضمن عقد باشد، اما اگر تعهد مزبور عوض اصلی قرارداد باشد، اشتباه در شخص یا شخصیت ذی‌نفع ثالث سبب انتفای احد عوضین و بطلان عقد می‌شود.

در «عقد ضمان»، اگر اشتباه در «شخص مضمون‌له» صورت گیرد، مطابق ماده ۲۰۱ قانون مدنی، از آنجاکه او علت عمده عقد نیست، عقد ضمان صحیح است. اگر اشتباه در «شخص مضمون‌عنه» صورت گیرد، از آنجاکه شخص مضمون‌عنه برای ضامن موضوعیت دارد و قید تراضی اوست، عقد ضمان باطل است. اگر اشتباه در «شخصیت» مضمون‌له یا مضمون‌عنه صورت گیرد،

مطابق ماده ۶۹۵ قانون مدنی، عقد ضمان صحیح است؛ البته باید توجه داشت که مقصود از «معرفت تفصیلی به شخص» در این ماده، همان ویژگی‌ها و اوصاف شخص است که در این مقاله از آن به «شخصیت» تعبیر شده است و این ماده اساساً در مقام بیان اشتباه در «شخصیت» مضمون^۱ له و مضمون^۲ عنه است نه اشتباه در «شخص» آنان در مقابل ماده ۲۰۱ قانون مدنی که تنها در مورد اشتباه در شخص بوده و نسبت به اشتباه در شخصیت ساکت است.

منابع

- (۱) ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی (۱۴۱۴ق). لسان العرب، بیروت: دار صادر.
- (۲) اسکینی، ربیعا (۱۳۹۴). حقوق تجارت؛ شرکت‌های تجاری (جلد ۲). چاپ ۱۹، تهران: سمت.
- (۳) امامی، سید حسن (۱۳۹۰). حقوق مدنی (جلد ۲). تهران: کتاب‌فروشی اسلامی.
- (۴) انصاری، مرتضی (۱۴۱۵ق). المکاسب (جلد ۵). قم: مجمع الفکر الاسلامی.
- (۵) بجنوردی، محمد حسن (۱۳۷۷). القواعد الفقهیه (جلد ۲). قم: اسماعیلیان.
- (۶) بحرانی، یوسف بن احمد بن ابراهیم (۱۳۷۲). الحدائق الناضرة. بیروت: مرکز الغدیر للدراسات الاسلامیه.
- (۷) جعفری لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۶۹). حقوق تعهدات (جلد ۱). چاپ ۲، تهران: گنج دانش.
- (۸) جعفری لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۷۸). ترمینولوژی حقوق. چاپ ۱۷، تهران: گنج دانش.
- (۹) جعفری لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۸۶). الفارق (جلد ۲). تهران: گنج دانش.
- (۱۰) حائری شاهرخ، سید علی (۱۳۷۶). شرح قانون مدنی. تهران: گنج دانش.
- (۱۱) حسینی عاملی، سید محمد جواد (۱۳۷۲). مفتاح الکرامه. قم: مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام).
- (۱۲) حلی (محقق)، جعفر بن حسن (۱۴۰۳ق). شرایع الاسلام (جلد ۲). قم: مؤسسه معارف اسلامی.
- (۱۳) داورپناه مقدم، سجاد، صابری، حسین و ناصری مقدم، حسین (۱۴۰۲). رویکردی جدید از فضولی و تطبیق آن بر مواد قانون مدنی. پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۲۴ (۱)، صص. ۸۱-۱۰۸. doi: 10.30497/law.2023.242892.3228
- (۱۴) دولت‌شاهی، مهرداد (۱۳۸۸). اشتباه در شخصیت طرف معامله در حقوق ایران و انگلیس (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه مازندران.
- (۱۵) ستوده تهرانی، حسن (۱۳۷۵). حقوق تجارت (جلد ۴). چاپ ۱، تهران: دادگستر.
- (۱۶) سلجوقی، محمود (۱۳۴۷). نقش عرف در حقوق مدنی ایران. تهران: میزان.
- (۱۷) السنهوری، عبدالرزاق احمد (۱۳۸۴). دوره حقوق تعهدات (سیدمهدی دادمربی، مترجم) (جلد ۲). قم: دانشگاه قم.
- (۱۸) شهیدی، مهدی (۱۳۸۲). آثار قراردادها و تعهدات. تهران: مجد.
- (۱۹) شهیدی، مهدی (۱۴۰۰). تشکیل تعهدات و قراردادها. چاپ ۶، تهران: مجد.
- (۲۰) صفایی، سید حسین (۱۳۴۹). اشتباه در شخص طرف قرارداد در حقوق ایران و فرانسه. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۴، صص. ۸۴-۱۱۰.
- (۲۱) صفایی، سید حسین (۱۴۰۱). مسئولیت مدنی تطبیقی (جلد ۱). تهران: شهر دانش.
- (۲۲) صقری، محمد (۱۴۰۲). حقوق تجارت؛ شرکت‌های تجاری. چاپ ۱، تهران: مجد.

- (۲۳) طباطبایی یزدی، سیدمحمدکاظم (۱۴۱۰ق). العروة الوثقی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- (۲۴) طوسی، ابوجعفر محمدبن حسن (۱۳۹۰). المبسوط، قم: مکتبه‌المرتضویه.
- (۲۵) طوسی، محمدبن حسن (۱۴۰۷ق). الخلاف (جلد ۳). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- (۲۶) عابدیان، میرحسین (۱۳۸۷). شروط باطل و تأثیر آن در عقد. تهران: جنگل.
- (۲۷) عاملی (شهید ثانی)، زین‌الدین (۱۴۱۳ق). مسالک‌الفهام فی شرح شرایع الاسلام (جلد ۲). قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
- (۲۸) عدل، مصطفی (۱۳۸۵). حقوق مدنی. قزوین: طه.
- (۲۹) عسقلانی، ابن حجر (۱۹۶۰م). سبل‌السلام. مصر: شرکه مکتبه و مطبعة مصطفی البابي الحالی و اولاده.
- (۳۰) کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۷). حقوق مدنی؛ اعمال حقوقی (جلد ۱۳). تهران: بهمن برنا.
- (۳۱) کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۸). حقوق مدنی؛ قواعد عمومی قراردادها (جلد ۱). تهران: گنج دانش.
- (۳۲) کرکی (محقق ثانی)، علی‌بن حسین بن عبدالعالی (۱۴۱۴ق). جامع‌المقاصد (جلد ۸). چاپ ۲، قم: مؤسسه آل‌البیت.
- (۳۳) محسنی، سعید (۱۳۸۶). اشتباه در اوصاف شخص طرف قرارداد در فقه امامیه، حقوق ایران و حقوق فرانسه. پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۸ (۱)، صص. ۹۹-۱۳۹. doi: 10.30497/law.2012.1286
- (۳۴) محسنی، سعید (۱۳۹۰). اشتباه در شخص طرف قرارداد. چاپ ۱، تهران: دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
- (۳۵) محقق داماد، سیدمصطفی (۱۳۹۰). نظریه شروط (جلد ۲). تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- (۳۶) مقدس اردبیلی، احمد (۱۳۶۳). زبدة‌البیان فی احکام القرآن (محمدباقر بهبودی، مصحح). قم: مکتبه‌المرتضویه.
- (۳۷) مکی عاملی (شهید اول)، محمد و جبعی عاملی (شهید ثانی)، زین‌الدین (۱۴۲۸ق). الروضة‌البهیه فی شرح اللمعة‌الدمشقیة. چاپ ۲۰، بیروت: دارالعلم الاسلامی.
- (۳۸) موسوی خمینی، سیدروح‌الله (۱۴۱۲ق). تحریرالوسیلة (جلد ۲). چاپ ۱۲، نجف اشرف: مطبعة‌الآداب.
- (۳۹) میرزای قمی، ابوالقاسم بن محمدحسن (۱۳۷۱). جامع‌الشتات فی اجوبة‌السؤالات (جلد ۳). تهران: کیهان.
- (۴۰) نایینی، شیخ محمدحسین و نجفی خوانساری، شیخ موسی (۱۴۲۱ق). منیه‌الطالب فی شرح‌المکاسب. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- (۴۱) نجفی، محمدحسن (۱۳۹۴ق). جواهرالکلام فی شرح شرایع‌الاسلام (جلد ۲۶). چاپ ۷، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.

(۴۲) نظری، ایراندخت (۱۳۷۸). اشتباه در شخص طرف معامله. فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، ۴ (۱۶)، صص. ۱۹-۲۸.

(۴۳) نوتی زهی، محمدحسین و قنواتی، جلیل (۱۴۰۰). مطالعه اشتباه قراردادی در نظام حقوقی ایران و انگلیس بر پایه رویکردهای ذهنی‌گرایی و عینی‌گرایی. پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۲۵ (۴)، صص. ۱۴۷-۱۲۳.

(۴۴) نوروزی، فاطمه، عاشوری، مهدی و برادران، دلاور (۱۳۹۸). تأثیر شخصیت در قراردادها با مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و انگلیس با تأکید بر رویه قضایی. پژوهش‌های حقوقی، ۱۸ (۳۷)، صص. ۲۱۳-۱۸۹. doi: 10.48300/jlr.2019.91602

(۴۵) نوری، محمدعلی (۱۳۹۰). عقود و تعهدات قراردادی به‌طورکلی و الزامات بدون قرارداد از قانون مدنی فرانسه. تهران: گنج دانش.

References

- 1) Abedian, Mirhossein (1387 SH/2008). Šorūṭ-e Bāṭel va Ta'sīr ān dar 'Aqd [Void Conditions and Their Effect on the Contract]. Tehran: Jangal [in Persian].
- 2) Adl, Mostafa (1385 SH/2006). Ḥoqūq-e Madanī [Civil Law]. Qazvin: Taha [in Persian].
- 3) al-Sanhuri, Abd al-Razzaq Ahmad (1384 SH/2005). Dowre-ye Ḥoqūq-e Ta'ahhodāt [Course on the Law of Obligations] (Vol. 2). (Seyed Mahdi Dadmarzi, Trans.). Qom: University of Qom [in Persian].
- 4) Ameli (Shahid Thani), Zein al-Din (1413 AH/1992). Masālik al-Afhām Fī Šarḥ Šarā'i' al-Islām (Vol. 2). Qom: Islamic Teachings Institute [in Arabic].
- 5) Ansari, Morteza (1415 AH/1994). Al-Makāsib (Vol. 5). Qom: Islamic Thought Assembly [in Arabic].
- 6) Asqalani, Ibn Hajar (1960). Subul al-Salām. Egypt: Mustapha Al-Babi Al-Hali and Sons Library and Publishing Company [in Arabic].
- 7) Bahrani, Yusuf ibn Ahmad ibn Ibrahim (1372 SH/1993). Al-Ḥadā'iq al-Nāḍirah. Beirut: Al-Ghadir Center for Islamic Studies [in Arabic].
- 8) Bojnurdi, Mohammad Hassan (1377 SH/1998). Al-Qawā'id al-Fiqhīyah (Vol. 2). Qom: Ismailiyan [in Arabic].
- 9) Davarpanah Moqaddam, Sajjad, Saberi, Hossein, & Naseri Moqaddam, Hossein (1402 SH/2023). Rūykerdī Jadīd az Fuḍūli va Taṭbīq ān bar Mavādd-e Qānūn-e Madanī [A New Approach to Unauthorized Contract in Islamic Fiqh and Its Comparison to Iranian Civil Code]. Paṣūhešnāme-ye Ḥoqūq-e Eslāmī [Journal of Islamic Law Research], 24 (1), pp. 81–108. doi: 10.30497/law.2023.242892.3228 [in Persian].
- 10) Dolatshahi, Mehrdad (1388 SH/2009). Eštebāh dar Šaxšīyat-e Ṭaraf-e Mo'āmele dar Ḥoqūq-e Īrān va Engelīs [Mistake in the Identity of the Contracting Party in Iranian and English Law] (Master's thesis). University of Mazandaran [in Persian].
- 11) Emami, Seyed Hassan (1390 SH/2011). Ḥoqūq-e Madanī [Civil Law] (Vol. 2). Tehran: Islamic Bookstore [in Persian].
- 12) Eskini, Rabia (1394 SH/2015). Ḥoqūq-e Tejārat; Šerkat-hā-ye Tejārī [Commercial Law; Commercial Companies] (Vol. 2). 19th ed. Tehran: Samt [in Persian].
- 13) Haeri Shahbagh, Seyed Ali (1376 SH/1997). Šarḥ-e Qānūn-e Madanī [Commentary on the Civil Code]. Tehran: Ganj-e Danesh [in Persian].
- 14) Hilli (Muhaqqiq), Jafar ibn Hassan (1403 AH/1982). Šarā'i' al-Islām (Vol. 2). Qom: Islamic Teachings Institute [in Arabic].
- 15) Hussein Ameli, Seyed Mohammad Javad (1372 SH/1993). Miftaḥ al-Karāmah. Qom: Al al-Bayt Institute [in Arabic].
- 16) Ibn Manzur, Muhammad ibn Mukarram ibn Ali (1414 AH/1993). Lisān al-'Arab. Beirut: Dar Sad [in Arabic].
- 17) Jafari Langroudi, Mohammad Jafar (1369 SH/1990). Ḥoqūq-e Ta'ahhodāt [Law of Obligations] (Vol. 1). 2nd ed. Tehran: Ganj-e Danesh [in Persian].
- 18) Jafari Langroudi, Mohammad Jafar (1378 SH/1999). Termīnūlūzī-ye Ḥoqūq

- [Legal Terminology]. 17th ed. Tehran: Ganj-e Danesh [in Persian].
- 19) Jafari Langroudi, Mohammad Jafar (1386 SH/2007). *Al-Fāriq* [The Distinction] (Vol. 2). Tehran: Ganj-e Danesh [in Persian].
 - 20) Karaki (Muhaqqiq Thani), Ali ibn Hussein ibn Abd al-Ali (1414 AH/1993). *Jāmi' al-Maqāsid* (Vol. 8). 2nd ed. Qom: Al al-Bayt Institute [in Arabic].
 - 21) Katouzian, Naser (1387 SH/2008). *Hoqūq-e Madanī; A'māl-e Hoqūqī* [Civil Law; Legal Acts] (Vol. 13). Tehran: Bahman Borna [in Persian].
 - 22) Katouzian, Naser (1398 SH/2019). *Hoqūq-e Madanī; Qavā'ed-e 'Omūmī-ye Qarārdādihā* [Civil Law; General Rules of Contracts] (Vol. 1). Tehran: Ganj-e Danesh [in Persian].
 - 23) Makki Ameli (Shahid Awwal), Muhammad & Jabai Ameli (Shahid Thani), Zein al-Din (1428 AH/2007). *Al-Rawḍah al-Bahīyah Fī Šarḥ al-Lum'ah al-Dimašqīyah*. 20th ed. Beirut: Dar al-Ilm al-Islamī [in Arabic].
 - 24) Mirza-ye Qomi, Abu al-Qasim ibn Muhammad Hassan (1371 SH/1992). *Jāmi' al-Šattāt Fī Ajwibat al-Su'ālāt* (Vol. 3). Tehran: Kayhan [in Arabic].
 - 25) Mohseni, Saeed (1386 SH/2007). *Eštebāh dar Awšāf-e Šaxš-e Ṭaraf-e Qarārdād dar Feqh-e Emāmiye, Hoqūq-e Īrān va Hoqūq-e Farānse* [Mistake as to the Qualities of the Party to the Contract]. *Pažūhešnāme-ye Hoqūq-e Eslāmī* [Journal of Islamic Law Research], 8 (1), pp. 99-139. doi: 10.30497/law.2012.1286 [in Persian].
 - 26) Mohseni, Saeed (1390 SH/2011). *Eštebāh dar Šaxš-e Ṭaraf-e Qarār-dād* [Mistake in the Identity of the Contracting Party]. 1st ed. Tehran: Imam Sadeq University [in Persian].
 - 27) Moqaddas Ardabili, Ahmad (1363 SH/1984). *Zubdat al-Bayān fī Ahkām al-Qur'ān*. (Muhammad Baqir Behboudi, Ed.). Qom: Al-Mortazaviyeh Library [in Arabic].
 - 28) Mousavi Khomeini, Seyed Ruhollah (1412 AH/1991). *Tahrīr al-Wasīlah* (Vol. 2). 12th ed. Najaf Ashraf: Al-Adab Printing House [in Arabic].
 - 29) Muhaqqiq Damad, Seyed Mostafa (1390 SH/2011). *Naẓariye-ye Šorūṭ* [Theory of Conditions] (Vol. 2). Tehran: Center for Publishing Islamic Sciences [in Persian].
 - 30) Naeini, Sheikh Muhammad Hussein & Najafi Khansari, Sheikh Musa (1421 AH/2000). *Munyat al-Ṭālib Fī Šarḥ al-Makāsib*. Qom: Islamic Publishing Institute [in Arabic].
 - 31) Najafi, Muhammad Hassan (1394 AH/1973). *Jawāhir al-Kalām Fī Šarḥ Šarā'i' al-Islām* (Vol. 26). 7th ed. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi [in Arabic].
 - 32) Nazari, Irandokht (1378 SH/1999). *Eštebāh dar Šaxš-e Ṭaraf-e Mo'āmele* [Mistake in the Identity of the Contracting Party]. *Feqh va Hoqūq-e Xānevāde (Nedā-ye Šādeq)* [Family Jurisprudence and Law (Neda-ye Sadeq)], 4 (16), pp. 19-28. [in Persian].
 - 33) Norouzi, Fatemeh, Ashouri, Mahdi, & Baradaran, Delavar (1398 SH/2019). *Ta'šīr-e Šaxšīyat dar Qarārdādihā bā Moṭāla'e-ye Taṭbīqī dar Hoqūq-e Īrān va Engelīs bā Ta'kid bar Ravīye-ye Qaḍā'i* [The Effect of Personality in Contracts with a Comparative Study in Iranian and English Law, Emphasizing Judicial

- Procedure]. Pažūhešhā-ye Hoqūqī [Legal Research], 18 (37), pp. 189–213. doi: 10.48300/jlr.2019.91602 [in Persian].
- 34) Nouri, Mohammad Ali (1390 SH/2011). 'Oqūd va Ta'ahhodāt-e Qarārdādī be Tūr-e Kolli va Elzāmāt-e Bedūn-e Qarārdād az Qānūn-e Madanī-ye Farānse [Contracts and Contractual Obligations Generally and Non-Contractual Obligations from the French Civil Code]. Tehran: Ganj-e Danesh [in Persian].
 - 35) Nouti Zahi, Mohammad Hossein & Qanavaty, Jalil (1400 SH/2021). Moṭāla'e-ye Eštebāh-e Qarārdādī dar Neẓām-e Hoqūqī-ye Īrān va Engelīs bar Pāye-ye Rūykerdhā-ye Dehni-garāyī va 'Ayni-garāyī [A Study of Contractual Mistake in the Legal Systems of Iran and England Based on Subjectivist and Objectivist Approaches]. Pažūhešhā-ye Hoqūq-e Taṭbīqī [Comparative Law Research], 25 (4), pp. 123–147. [in Persian].
 - 36) Safaei, Seyed Hossein (1349 SH/1970). Eštebāh dar Šaxs-e Taraf-e Qarārdād dar Hoqūq-e Īrān va Farānse [Mistake in the Identity of the Contracting Party in Iranian and French Law]. Majalle-ye Dāneškade-ye Hoqūq va 'Olūm-e Siyāsī-ye Dānešgāh-e Tehrān [Journal of the Faculty of Law and Political Science, University of Tehran], No. 4, pp. 84–110. [in Persian].
 - 37) Safaei, Seyed Hossein (1401 SH/2022). Mas'ūliyat-e Madanī-ye Taṭbīqī [Comparative Civil Liability] (Vol. 1). Tehran: Shahr-e Danesh [in Persian].
 - 38) Saljouqi, Mahmoud (1347 SH/1968). Naqš-e 'Urf dar Hoqūq-e Madanī-ye Īrān [The Role of Custom in Iranian Civil Law]. Tehran: Mīzan [in Persian].
 - 39) Saqari, Mohammad (1402 SH/2023). Hoqūq-e Tejārat; Šerkat-hā-ye Tejāri [Commercial Law; Commercial Companies]. 1st ed. Tehran: Majd [in Persian].
 - 40) Shahidi, Mahdi (1382 SH/2003). Āšār-e Qarārdādhā va Ta'ahhodāt [Effects of Contracts and Obligations]. Tehran: Majd [in Persian].
 - 41) Shahidi, Mahdi (1400 SH/2021). Taškīl-e Ta'ahhodāt va Qarārdādhā [Formation of Obligations and Contracts]. 6th ed. Tehran: Majd [in Persian].
 - 42) Sotoudeh Tehrani, Hassan (1375 SH/1996). Hoqūq-e Tejārat [Commercial Law] (Vol. 4). 1st ed. Tehran: Dadgostar [in Persian].
 - 43) Tabatabai Yazdi, Seyed Mohammad Kazem (1410 AH/1989). Al-'Urwah al-Wuṣqā. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyah [in Arabic].
 - 44) Tusi, Abu Jafar Muhammad ibn Hassan (1390 SH/2011). Al-Mabsūṭ. Qom: Al-Mortazaviyeh Library [in Arabic].
 - 45) Tusi, Muhammad ibn Hassan (1407 AH/1986). Al-Xilāf (Vol. 3). Qom: Islamic Publications Office [in Arabic].

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی